Aspecte ale teologiei, ca interfață între religie şi literatură, în spațiul românesc postbelic

Florin ȚUPU

Viewed in a strictly literal sense, as a science of God, theology is much more than that, it is a super-science, forasmuch God cannot be talked about, but only in absolute terms. On the other hand, as a mutation in paradigm of modern contemporary science, true science presumes conscience. Having a religious function and being used by its kerygmatic and soteriological character, theology could imply literature towards to a well specified purpose, investing it with a certain power. The post-war context, marked by communist ideology, but still under the sign of interwar modern cultural influence, had established a certain status of theology and literature, first of all subversive. To those periods were specified prisons and censorship policy, compromises with communist regime. If theological messengers are to reproach for a lack of integrator visions of values to incorporate a historical conscience, have existed, however, voices between theologians, with a large opening to debate ideas, as Teodor M. Popescu, Dumitru Staniloaie and, even if he was later spotted, André Scrima. Other theologians expressed their religious beliefs, using a profound theological literary writings.

1. În traiectul găsirii unei definiții adecvate teologiei sub raportul ştiinței, lucrurile nu sînt deloc simple. Ce anume face ca teologia să fie mai mult decît o ştiință rezidă în faptul că ea este în mod fundamental viață, ba mai mult decît atît, este experiență ori pregustare a dumnezeirii. De cealaltă parte, prin însăşi esența ei, ştiința aminteşte de un deziderat al pozitivismului, concentrînd „atenția omului contemporan asupra lumii obiective în detrimentul lumii subiective", ignorînd viața interioară a omului. Progresul ştiinței a însemnat şi un regres spiritual[1]. Mai ales că multă vreme teologia a devenit antagonistă pentru ştiință. În creştinism, fiindcă asupra acestui spațiu ne raportăm, teologia presupune, în primul rînd, Revelație. Dar, „omul este chemat să-L cunoască pe Dumnezeu nu numai pe calea Revelației supranaturale, care porneşte de la Dumnezeu către om, dar şi pe calea revelației naturale, care porneşte de la om la Dumnezeu"[2]. Altfel spus, se impune o reconciliere a ştiinței cu teologia, acestea două fiind multă vreme în opoziție. Unii paşi i-a făcut, bunăoară, fizica cuantică. Desigur, ştiința modernă a fost influențată de scolastica medievală, de iluminism, impunînd la temelia dezvoltării universului

[1] Dumitru Gh. Popescu, *Teologie şi cultură*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1993, p. 102.

[2] *Ibidem*, p. 106.

BDD-A145 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

legea hazardului şi a necesităţii. În contrasens, teologia răsăriteană a afirmat prezenţa lui Dumnezeu în creaţie, odată pentru că lumea nu poate exista în mod autonom şi apoi pentru că lumea e rezultatul intervenţiei creatoare a lui Dumnezeu din lăuntrul universului. Specific teologiei răsăritene mai este faptul că materia poate fi transfigurată, sfinţită şi îndumnezeită[3]. Există o problematică a revelaţiei şi în cîmpul cercetării ştiinţifice prin ceea ce se numeşte, îndeobşte, creativitate ştiinţifică şi care nu ţine neapărat de raţional. Ori tocmai din acest punct de vedere, reconcilierea teologiei cu ştiinţa este posibilă şi necesară.

De asemenea, teologiei îi sînt specifice dogmele. Trebuie să precizăm faptul că formulele dogmatice, deşi au un caracter definit, nu contrazic conţinutul lor infinit, respectiv raporturile lui Dumnezeu, care este nelimitat, cu omul, care este limitat. „Dogmele […] au nevoie de o punere continuă în lumină a conţinutului lor nesfîrşit. Opera aceasta o face Biserica prin teologie. […] Nevoia explicării teologice a dogmelor ca puncte definite ale credinţei vine în primul rînd din faptul că ele sînt formule concise care cuprind atît raportul lui Dumnezeu cel infinit cu creatura finită […] cît şi acţiunea lui neîntreruptă pentru mîntuirea sau îndumnezeirea acesteia. […] Caracterul definit al formulelor dogmatice nu contrazice conţinutul lor infinit, ci-l asigură”[4]. De altfel, există o diferenţă între învăţătura bisericească (adică ceea ce absoarbe Biserica printr-un consens unanim) şi teologie (adică reflexia asupra conţinutului credinţei). „Teologia este reflexia asupra conţinutului credinţei moştenit din mărturia şi trăirea iniţială a Revelaţiei pe care o avem în Scriptură şi în Tradiţia apostolică, în scopul de a-l face eficient ca factor de mîntuire pentru fiecare generaţie de credincioşi. Teologie în sensul acesta s-a făcut de către toţi membrii Bisericii şi totdeauna. […] Totuşi, nu toată teologia devine învăţătură bisericească, ci numai aceea pe care o absoarbe Biserica prin consensul ei unanim în timp şi spaţiu. […] Chiar din teologia făcută de teologi, multe lucruri rămîn neasimilabile în învăţătura Bisericii şi prin aceasta se dovedesc caduce. Deci, este o deosebire între învăţătura bisericească cu un caracter obligatoriu şi permanent [aceasta dovedindu-se ca teologie a Bisericii în calitate de trup unitar – n.n.] şi teologia care poate cuprinde explicări legate de un anumit timp. […] Aşadar, în Biserică se face teologie şi Biserica menţine din ea ca învăţătură permanentă ceea ce explicitează autentic planul de îndumnezeire al omului”[5]. Prin urmare, învăţătura bisericească este un fel de selecţie a teologiei, reţinînd ceea ce stă sub semnul Revelaţiei. Pe de altă parte, există unele diferenţe în plan confesional. Dacă în catolicism învăţătura bisericească şi teologia sînt de competenţa a două sectoare distincte, în ortodoxism nu[6]. Dacă teologia trebuie să fie contemporană oricărui timp, în schimb, ea nu trebuie să fie adaptabilă spiritului timpului în care se manifestă. De cealaltă parte, ştiinţa este, prin natura ei, anti-

[3] *Ibidem*, p. 108-110.

[4] Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, ediţia a doua, Vol. 1, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1996, p. 66.

[5] *Ibidem*, p. 70.

[6] *Ibidem*, p. 71.

BDD-A145 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

dogmatică, pentru că nu poate să admită un tip de cunoaştere care are ca suport ceea ce depăşeşte raţionalul. Pavel Florenski[7], în calitate de teolog şi matematician, aplicînd problema logicii formale a lui Lewis Carroll la cea a dogmei, face demonstraţia faptului că, indubitabil, ceea ce pentru *ratio* este o contradicţie, chiar o contradicţie neîndoielnică, la treapta superioară a cunoaşterii spirituale încetează a mai fi contradicţie, astfel că dogmele sînt mai presus de judecata carnală, adică sînt divine, neputînd fi inventate de om. Dar, şi în teologie, şi în ştiinţă, trebuie evitat dogmatismul înţeles ca exagerare ideologică.

2. Dincolo de dezideratul pozitivismului, ştiinţa înseamnă/ ar trebui să însemne şi altceva. Bunăoară, ca o mutaţie în paradigma ştiinţei contemporane[8], ştiinţa adevărată presupune conştiinţă. Dumitru Stăniloae[9] pretinde că trebuie să existe o responsabilitate a teologiei (a teologilor) pentru progresul ei spiritual, funcţie de învăţătura Bisericii. Nu putem face teologie oricum. Sfîntul Ioan Gură de Aur spune că „întîi e rugăciunea, apoi cuvîntul (de teologhisire)". De asemenea, „părinţii capadocieni vorbesc despre «taina teologiei»". Iar Sfîntul Grigorie de Nyssa consemnează şi el: „Teologia e un munte înalt şi greu de urcat. De abia se poate ajunge la poalele lui. Şi aceasta o poate face numai cel puternic"[10]. Mai mult, „progresul real al teologiei […] e legat de trei condiţii: de fidelitatea faţă de Revelaţia în Hristos […], de responsabilitatea faţă de credincioşi […] şi de deschiderea faţă de viitorul eschatologic"[11]. Cu alte cuvinte, „teologia trebuie să fie, ca şi Biserica, apostolică [adică în măsură să proiecteze tradiţia în prezent, s-o recupereze – n.n.], contemporană cu fiecare epocă şi profetic-eschatologică"[12]. Progresul teologiei nu presupune o dezvoltare dogmatică ci o adîncire a conţinutului Revelaţiei. Ca atare, există un progres al teologiei pentru că există şi un conţinut infinit al dogmelor şi, astfel, al înţelegerii lor. În fond, „învăţătura creştină şi ţinta Revelaţiei Dumnezeieşti sînt neschimbătoare"[13]. Problema dezvoltării dogmatice, deşi falsă în adîncul ei, a fost apărată şi amplificată de sofiologia lui Soloviov. Ideile sale au fost taxate, la vremea lor, drept „feministe". Studiul teologic poate fi supus dezvoltării, însă, teologia dogmatică nu poate dezvolta şi desăvîrşi învăţătura Bisericii[14]. Prin urmare, distincţiile care se impun trebuie neapărat avute în vedere.

---

[7] Pavel Florenski, *Stîlpul şi Temelia Adevărului. Încercare de teodicee ortodoxă în douăsprezece scrisori*, Traducere Emil Iordache, Iulian Friptu şi Dimitrie Popescu, Polirom, Iaşi, 1999, p. 312-315.

[8] Adrian Lemeni, Răzvan Ionescu, *Teologie ortodoxă şi ştiinţă*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2007, p. 53.

[9] Dumitru Stăniloae, *op. cit.*, p. 71.

[10] *Ibidem*, p. 72.

[11] *Ibidem*, p. 73.

[12] *Ibidem*, p. 75.

[13] Mihail Pomazanski, *Teologia dogmatică ortodoxă*, Traducere Florin Caragiu, Editura Sophia, Bucureşti, Editura Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2009, p. 289.

[14] *Ibidem*, p. 290-294.

BDD-A145 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

Pe de altă parte, vorbind despre „imaginea tipică a realității în duh", Pavel Florenski[15] face distincție între știință și con-știință, argumentînd prin puterea cuvîntului care este „supraterminologic": „Dacă, pentru reflecție, cuvîntul este doar un semn al unei scheme sau al unui concept, pentru relația nemijlocită, pre-reflexivă, cuvîntul este, cel puțin în relația sa cu celelalte, mai mult decît un simplu mijloc pentru producerea unei scheme în conștiință. Pentru știință nu există propriu-zis cuvinte, ci termeni. Însă termenul și cuvîntul sînt lucruri diferite. Cuvîntul are o natură dual㠎. El este cuvînt propriu-zis, și în acest sens îi putem atribui un caracter supra-rațional: o operă de artă în miniatură; însă, în afară de aceasta, el este și termen: ceva rațional. Această specificitate a cuvîntului permite exprimarea prin cuvinte date a ceea ce nu este exprimat de ele necondiționat, dacă le-am privi din punctul de vedere al reflecției, al cuvintelor-termen". Literatura în sine uzează de această specificitate a cuvîntului și, ca un exemplu, mitul este „exemplul extrem al literaturii supraterminologice". În schimb, știința nu are mijloace să surprindă trăirile mistice.

3. Teologia are o funcție religioasă și, folosindu-se de caracterul său kerygmatic (adică și apostolic) cît și de caracterul său soteriologic, ea poate implica literatura spre un scop bine precizat, investind-o cu o anumită putere. „*Kerygma* s-ar putea traduce prin noțiunea de *propovăduire*, înțelegînd propovăduirea ca pe o acțiune de transmitere a ceva (mit, învățătură, «veste») care are un grad mare de adresabilitate"[16]. Kerygma apostolică presupune un tip de mesaj orientat care adoptă o atitudine de ascultare și supunere[17]. Soteriologia pretinde un scop anume, o atitudine teleologică. Prin urmare, literatura care încorporează teologie, chiar și numai într-o manieră apologetică, are acea complexitate care necesită un discernămînt clar în interpretare. În fapt, literatura este ideologizantă, așa cum o vedea și Adrian Marino, deși într-un alt sens, acela care să implice o zonă cultural-ideologică medie, care să pună accentul pe critica de idei[18] De altfel, pentru Adrian Marino[19], preocuparea reală de a scrie *Biografia ideii de literatură*, în scopul de a expune și decripta toate problemele esențiale ale literaturii, a fost în direcția ideilor și a ideologiei propriu-zise.

Multă vreme, literatura a servit unor scopuri pragmatice, cum ar fi cele religioase. „A distinge cu certitudine între «practic» și «non-practic» poate fi posibil doar într-o societate ca a noastră, în care literatura a încetat să mai aibă vreo funcție practică"[20]. Astăzi, definirea literaturii depinde de felul în care alegem să

[15] Pavel Florenski, *Dogmatică și dogmatism. Studii și eseuri teologice*, Traducere Elena Dulgheru, Editura Anastasia, București, 1998, p. 108-114.

[16] Lucia Cifor, *Principii de hermeneutică literară*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2006, p. 212.

[17] Adrian Lemeni, Răzvan Ionescu, *op. cit*., p. 53.

[18] Adrian Marino, *Viața unui om singur*, Polirom, Iași, 2010, p. 343-363.

[19] Adrian Marino, *Biografia ideii de literatură. Vol. 6: Problema definiției literaturii, criza definiției literaturii, antiliteratura (cu un epilog)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000, p. 233-240.

[20] Terry Eagleton, *Teoria literară. O introducere*, Iași, Polirom, 2008, p. 25.

BDD-A145 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

citim, mai de grabă decît de natura a ceea ce este scris[21]. Dacă ar fi să-l parafrazăm pe Sartre, am spune că important nu este ce face literatura din noi, ci ceea ce facem noi din ceea ce face literatura din noi. Dar, dacă literatura poate trece drept ideologie, ar trebui să investigăm raporturile ei cu puterea socială. Şi perioada de după cel de-al doilea război mondial este un exemplu bun de ideologizare a literaturii în anumite privinţe, cu toate că, dinspre teologie, lucrurile arată puţin altfel. Dacă literatura, dincolo de scopul său estetic, nu presupune unele rigori astfel încît să fie opozabilă oricărei pervertiri, teologia este prin natura ei apologetică, apărînd, atunci cînd o face sincer, orice adevăr de credinţă. Prin urmare, literatura produsă în numele teologiei contravine ideologizării efective, nesubordonîndu-se acesteia.

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, odată cu propulsarea paradigmei universalităţii lui Kant, se produc mutaţii majore asupra teologiei atunci cînd aceasta este incorporată în planul ştiinţei, ca teologie academică. Odată cu acest moment, după cum remarcă Mihail Neamţu[22], „raţiunea carteziană pierde controlul asupra coerenţei semantice pe care discursul teologiei tradiţionale îl revendică. […] Pentru omul de ştiinţă, convingerile religioase devin fie irelevante social, fie imposibil de rostit". Astfel că, dualismul epistemologic, specific deocamdată Germaniei, face ca sfera corespunzătoare metafizicii şi teologiei să rămînă suspendată, în timp ce fenomenul ca atare (fenomenologia, propusă de Hegel[23] şi dezvoltată ulterior) să reprezinte doar apanajul investigaţiilor filosofice şi al oamenilor de ştiinţă, dintre care, filologii au întîietate. Dintre promotorii acestor mutaţii asupra teologiei, alături de Hegel, un rol important l-au avut Humboldt şi Schleiermacher. Menţinerea teologiei ca disciplină academică a fost posibilă fie prin apelul la erudiţia de tip filologico-istoric, fie punînd accentul exclusiv pe moralitate, ceea ce va atrage iritarea tînărului Nietzsche, pe atunci filolog.

După cel de-al doilea război mondial, adîncirea crizei spirituale a atras de la sine necesitatea regîndirii teologiei în termenii revenirii ei la tradiţie. Ne reamintim, desigur, de maxima lui Malraux pe care o ascultam la Europa Liberă, înainte de 1989: „secolul 21 va fi religios, sau nu va fi deloc". Noica[24] spunea şi el că secolul al XXI-lea va fi al filosofiei şi al teologiei. Nu întîmplător, fiul filosofului, Rafael, se călugăreşte, ajungînd la măsura unui har deplin, aşa cum mărturiseşte un alt convertit la ortodoxie, Klaus Kenneth[25], după ce a căutat Adevărul în toate religiile lumii.

4. Contextul postbelic a fost marcat, în genere, de ideologia comunistă. Existau, desigur, enclave culturale aflate încă sub semnul influenţei modelului cultural

[21] *Ibidem*, p. 23.

[22] Mihail Neamţu, *Gramatica Ortodoxiei. Tradiţia după modernitate*, Polirom, Iaşi, 2007, p. 17-18.

[23] Hegel va publica, în 1807, *Phänomenologie des Geistes* (*Fenomenologia spiritului*).

[24] N. Steinhardt, *Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu Ioan Pintea*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993, p. 111.

[25] Klaus Kenneth, *Călător pe pământ românesc. Convorbiri. File de jurnal*, Traducere Raluca Todorel, Editura Agnos, Sibiu, 2010, p. 141-153.

BDD-A145 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

interbelic. O mentalitate formată în spiritul libertății era greu de pliat unei ideologii a cărei valență era doar constrîngerea, chiar dacă, de frica martirajului, unele spirite au renunțat la propria libertate interioară. Ca o formă de rezistență, statutul teologiei şi literaturii a presupus, în primul rînd, subversivitate. Putem da ca exemplu pe mitropolitul Antonie Plămădeală care a ales să descrie iadul detenției în cheie alegorică, în romanul său *Trei ceasuri în iad*[26], procedeu care i-a făcut romanul publicabil în anii şaptezeci. Lucrurile nu puteau (şi nu pot) fi redate în mod realist. „Experiența totalitară, de o neagră originalitate, chiar dacă şi-a înscris rezultatele în cotidian, e cu atît mai greu să fie descrisă cu uneltele realismului cu cît nu se poate spune totul despre ea”[27]. Pe de altă parte, Monica Lovinescu[28] vorbeşte despre „cuminţenia scriitorului român” care a fost incapabil să producă o literatură care să marcheze o disidență profundă, aşa cum a fost fenomenul Soljeniţîn ori fenomenul Zinoviev. Impactul în Occident s-ar fi produs dacă scriitorii români ar fi trimis editorilor străini manuscrise disidente, aşa cum au făcut-o scriitorii din (aproape toate) fostele țări ale blocului comunist, şi nu cărți onorabile şi interesante din punct de vedere estetic.

Perioadei postbelice i-au fost specifice închisorile şi cenzura politică, condițiile dezumanizante, compromisurile cu regimul comunist. *Instituția* detenției a antrenat o majoritate covîrşitoare a masei clericale şi intelectuale. Rezistența devenea aproape imposibilă în condițiile torturilor fizice cît şi tehnicilor de spălare a creierului. Valeriu Anania[29] evocă propriul caz de spălare a conştiinței, atunci cînd a descoperit că Securitatea obişnuia să pună *droguri de sinceritate* în mîncarea deținuților, făcîndu-i pe aceştia să-şi schimbe psihologia şi să declare tot ce ştiu. În fapt, drogul era scopolamină, supranumită *serul adevărului*, o substanță care acționează asupra sistemului nervos central şi prin administrarea căruia interogatul este silit să declare tot ce-şi aminteşte, fără să-şi pună probleme de distincție. Şi-a dat seama de acest lucru *in extremis*, renunțînd să mai consume cafeaua care i se oferea la interogatoriu şi în care era pus drogul.

Odată cu instaurarea comunismului s-au schimbat criteriile valorice. Atrocitățile comise de regimurile politice aflate la putere sînt greu de imaginat. Putem aduce în discuție doar cazul lui Valeriu Gafencu, *sfîntul închisorilor* (cum l-a numit, inițial, Steinhardt, şi el suportînd torturile închisorii, dar şi bucuria convertirii la creştinism), ori pe cel al prietenului său, Ioan Ianolide[30], a cărui mărturie, după douăzeci şi trei de ani de temniță, este cutremurătoare, dar şi teologică: „Am stat aproximativ cinci ani în totală izolare, de unul singur în celulă, flămînd şi gol. […] Am fost flămînd timp de peste douăzeci de ani, adesea distrofic din cauza subnutriției. […] Am fost bătut, chinuit şi torturat ani de zile, pînă la distrugerea

[26] Antonie Plămădeală, *Trei ceasuri în iad*, Editura Junior Club, Bucureşti, 1993.
[27] Monica Lovinescu, *Etica neuitării*, Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 203.
[28] *Ibidem*, p. 187-188.
[29] Valeriu Anania, *Memorii*, Polirom, Iaşi, 2008, p. 300.
[30] Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, Editura Christiana, Bucureşti, 2006, p. 17-18.

BDD-A145 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

rezistenței fizice și sufletești. Am cunoscut îngrozitoarea experiență a trăirii dincolo de limitele suportabilului. Timp de ani de zile am fost amenințat cu moartea. Necontenit mi s-a cerut sufletul. Ani mulți, vreo cincisprezece la număr, am fost terorizat să mă reeduc. Am refuzat, temîndu-mă nu de moarte, ci de prăbușire. Numai Dumnezeu m-a apărat de cădere, căci nu există om care să reziste la toate chinurile. […] Am ascultat profesori, savanți, literați și am învățat mai mult decît la Universitate. […] La sfîrșitul acestei amarnice experiențe, numai Hristos rămîne viu, întreg și veșnic în mine". Cînd Stéphane Courtois[31] făcea publică cifra de aproximativ o sută de milioane de victime ale comunismului (chiar dacă cifra a fost și este încă discutabilă), nu mai există dubii că doar nazismul, cu doar cele douăzeci de milioane de victime, ar fi fost capabil de crime împotriva umanității. Condamnarea comunismului este încă un proces dificil, neterminat, opozabil multor stîngiști care se manifestă în anumite cercuri de influență.

Referindu-ne la teologie, chiar dacă oazele de autenticitate au existat, perioada comunismului a produs o ruptură asupra proiectului paideic al Bisericii privind continuitatea teologiei. Teologii scriitori, adică cei care au scris și literatură laică, și care și-au asumat un risc apologetic, au fost formați în perioada interbelică și s-au înfruptat din mentalitatea acesteia. Așa a fost cazul unor teologi ca Valeriu Anania, Nicolae Steinhardt, Nichifor Crainic, Antonie Plămădeală. Asupra unora dintre ei a existat suspiciunea de colaborare cu securitatea. Greu încă de stabilit adevărul. Un caz aparte îl reprezintă Daniil Sandu Tudor, poetul mistic care s-a jertfit creștinește în închisoare și în jurul căruia s-a înfiripat mișcarea de spiritualitate a *Rugului Aprins*, la Mănăstirea Antim, de care au fost legați: Dumitru Stăniloae (poate mai puțin), Vasile Voiculescu, Benedict Ghiuș, I.V. Georgescu, Sofian Boghiu, Felix Dubneac, André Scrima, Alexandru Mironescu, Mihai Marcel Avramescu, Anton Dumitriu, dar și alții. Fenomenul *Rugului Aprins* a fost o „experiență singulară", împărtășită, a unei „familii de idei, mai bine zis, de spirit", după cum mărturisește teologul André Scrima[32] (singurul care a reușit să evite închisorile comuniste), între mari duhovnici și mari intelectuali. Denumirea grupului provine de la o icoană adusă de monahul rus Ivan Culighin[33] (și el membru al mișcării), refugiat din calea invaziei sovietice și care nu era altul decît duhovnicul Mitropolitului de Rostov. La sugestia lui Ivan Culighin, pornind de la un concept al misticii ruse, scopul ultim al mișcării era realizarea climatului interior care să permită exercițiul rugăciunii inimii.

De cealaltă parte, tinerii teologi scriitori de astăzi, bunăoară Savatie Baștovoi, ori Danion Vasile, au ajuns la teologie de pe poziții radical anticreștine, cauza

[31] Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Louis Margolin, *Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, Robert Laffont, Paris, 1997, p. 8.

[32] André Scrima, *Timpul Rugului Aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, Humanitas, București, 1996, p. 111.

[33] Mihai Rădulescu, *„Rugul Aprins". Duhovnicii ortodoxiei, sub lespezi, în gherlele comuniste*, Editura Ramida, București, 1993, p. 176.

BDD-A145 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

fiind, probabil, lipsa unui model autentic pe care urmaşii generaţiei interbelice nu puteau să-l mai dea. Cu siguranţă, izolarea culturală, lipsa informaţiilor privind adevărul istoric, uniformizarea valorilor la un nivel inferior au avut partea lor de contribuţie la acest demers paideic.

5. Ceea ce a dăunat, printre altele, perioadei postbelice (şi înţelegem acest lucru într-un mod firesc), a fost lipsa unui for laic creştin care să numească, în mod critic, adevărul acolo unde forurile ecleziastice nu puteau să o facă. Aşa cum, în perioada interbelică, chiar dacă pentru o perioadă scurtă de timp, a funcţionat revista de critică teologică *Predania*, sub directoratul lui Gh. Racoveanu. Acesta, în viziunea lui Mircea Eliade, s-a folosit de toate mijloacele stilistice ale limbii române pentru a demasca erorile ierarhiei bisericeşti, atunci cînd era cazul, dar şi atitudinea nefirească a unor mireni[34]. Dacă mesagerilor teologiei efective (la orice nivel ierarhic) li se poate imputa lipsa unei viziuni integratoare a valorilor care să înglobeze o conştiinţă istorică, o verticalitate incontestabilă, au existat, totuşi, voci între teologii români, cu o deschidere mare spre dezbaterea ideilor, cum ar fi Teodor M. Popescu (poate mai puţin cunoscut), Dumitru Stăniloae şi, chiar dacă receptat mai tîrziu, André Scrima.

Teodor M. Popescu[35] a fost un teolog de mare erudiţie, cu studii la Bucureşti, Leipzig şi Sorbona, obţinînd un doctorat în teologie la Atena. Toată activitatea sa a fost caracterizată de acribie ştiinţifică, cercetare critică a izvoarelor, obiectivitate şi claritate. Împreună cu arhiereul Irineu Mihălcescu a tradus din limba greacă *Noul Testament*, apărut ca ediţie sinodală înainte de 1944. A fost şi el victimă a închisorilor comuniste. Virgil Nemoianu[36] ne reaminteşte faptul că Teodor M. Popescu a avut un prieten apropiat şi de idei, în persoana lui Dumitru Cornilescu, care a fost şi este asociat de multă lume cu spaţiul protestant. Dumitru Cornilescu a fost, însă, preot ortodox, şi între anii 1916-1920, îndemnat şi patronat de prinţesa Calimachi (Raluca), a tradus integral *Biblia*, direct din ebraică şi greacă, versiune care, ulterior, a fost adoptată de către Societatea Biblică pentru Marea Britanie şi Străinătate, din această cauză traducerea sa fiind foarte cunoscută în mediul protestant. Dumitru Cornilescu s-a expatriat înainte de venirea comuniştilor.

Începînd cu scrierile părintelui Dumitru Stăniloae, un teolog de vocaţie, se poate vorbi de un „adevărat reviriment ştiinţific şi teologic, ilustrat întîi de toate prin *Teologia Dogmatică Ortodoxă*”[37], cele trei volume ale sale reprezentînd o *summă* recunoscută ca atare de către specialiştii occidentali. A fost apreciat şi iubit de reputaţi teologi creştini, indiferent de confesiunea lor: Monseniorul Vladimir Ghyka, anglicanul A. M. Allchin ori protestantul J. Moltmann[38]. Mai mult,

[34] Mihail Neamţu, *Bufniţa din dărîmături. Insomnii teologice în România postcomunistă*, Ediţia a II-a, Polirom, Iaşi, 2008, p. 113-117.

[35] Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996, p. 350-351.

[36] Virgil Nemoianu, *Jocurile divinităţii. Gîndire, libertate şi religie la sfîrşit de mileniu*, Polirom, Iaşi, 2000, p. 112.

[37] *Ibidem*, p. 109.

[38] Mihail Neamţu, *Gramatica Ortodoxiei. Tradiţia după modernitate*, *ed. cit*., p. 44.

BDD-A145 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

Dumitru Stăniloae este „autorul celei mai importante opere de restaurare spirituală în peisajul cultural românesc de secol XX, anume, traducerea *Filocaliei* în douăsprezece volume, într-un format pînă acum nicăieri egalat”[39]. Prin opera sa, „a impus criteriile duhovniceşti ale tradiției şi, mai ales, a deschis o viziune universalistă atît de proprie şi necesară Ortodoxiei”[40], marcată şi de un dialog viu cu filosofia contemporană.

Figura lui André Scrima este polisemantică, aşa cum o caracterizează, de altfel, şi Andrei Pleşu: „cosmopolit şi totuşi român, călugăr şi totuşi om de lume, ortodox, dar cu o anumită aromă iezuită… […] Invocă astrofizica, genetica modernă sau topologia ca pe nişte domenii la îndemînă, fredonează cîntece ruseşti şi îşi încheie conversațiile telefonice cu o sintagmă arabă”[41]. Monah ortodox, membru al *Rugului Aprins,* cu studii de filosofie, matematică şi teologie, dar şi de sanscrită şi arabă, cu un doctorat la Benares, în India, reuşind să plece la timpul potrivit din țară, ajunge arhimandritul Patriarhului Ecumenic de la Constantinopol, reprezentînd personal Patriarhia la Conciliul II Vatican. Devine membrul şi inspiratorul unei comunități monastice ortodoxe din Liban, ulterior fiind profesor de filosofie şi ştiințe religioase la cîteva universități din Liban, dar nu numai. Vorbind despre experiența spirituală şi limbajele ei, „ipoteza sa de lucru – ne spune Anca Manolescu[42] – este că tradițiile spun fiecare *altfel* un *Acelaşi*”.

Alți teologi, care au fost amintiți mai devreme, şi-au exprimat convingerile religioase, uzitînd de o teologie profundă, în diverse scrieri literare, unele dintre ele apărînd, în mod firesc, după perioada detenției, fiind aşadar mult elaborate şi tocmai de aceea îndreptățite estetic. Datorită faptului că Securitatea i-a confiscat manuscrisele, N. Steinhardt a fost nevoit să-şi re-scrie *Jurnalul fericirii*. Pe de altă parte, Mihai Rădulescu[43], implicat şi el, ca deținut, în universul concentraționar, scrie o *Istorie a literaturii române de detenție*, proiect în care încearcă să legitimeze acele texte din perioada expresă a detenției, cu valoare de document dar şi de literaritate. Observația valabilă pe care o face, dincolo de caracterul didactic al literaturii române memorialistice de detenție sub comunism, este asupra oralității acesteia. Chiar dacă, la conjuncția dintre oralitate şi scriitură, unele texte au de suferit din punct de vedere estetic, valoarea lor esențială este de a conserva memoria detenției şi de a aduce mărturie asupra unui crez şi sens teologic. Condiția oralității devenea *sine qua non* în detenție, fiind legată şi de actul memorării, aşa cum aminteşte Valeriu Anania[44], nevoit să creeze (piese dramatice în versuri) pentru a rezista psihic: „se scurgeau săptămînile una după alta, lucram versuri în

[39] *Ibidem,* p. 45.
[40] *Ibidem,* p. 46.
[41] André Scrima, *Timpul Rugului Aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, *ed. cit.*, pp. 5-6.
[42] André Scrima, *Experiența spirituală şi limbajele ei*, Traducere Anca Manolescu, Humanitas, București, 2008, p. 9.
[43] Mihai Rădulescu, *Istoria literaturii române de detenție. Memorialistica reeducărilor*, vol. 1, Editura Ramida, Bucureşti, 1998, p. 11-12.
[44] Valeriu Anania, *ed. cit.*, p. 303.

BDD-A145 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

fiecare zi, de luni pînă vineri; sîmbăta şi Duminica erau zile de repetiţie". Poezia devenise deja o puternică armă în închisorile comuniste. Criticul englez I.A. Richards invoca o asemenea soluţie după primul război mondial, ca panaceu acolo unde religia devenea inutilă. Astfel, poezia „ne poate salva; este un mijloc foarte eficient de a depăşi o stare de haos"[45]. Ne este cunoscut, poate, cazul lui Radu Gyr, dar şi pe cel al poetului teolog Nichifor Crainic care, în volumul *Şoim peste prăpastie*, a adunat „folclor memorizat timp de cincisprezece ani" în închisorile comuniste. Dumitru Stăniloae îl numeşte poetul creştin prin excelenţă, aşa cum este Paul Claudel pentru francezi, ori Raine Maria Rilke pentru germani. Poezia sa este „de cea mai profundă spiritualitate românească născută în închisoare"[46]. Nu trebuie să-l uităm nici pe Daniil (Sandu) Tudor, poetul mistic prin excelenţă, amintit mai devreme, ori pe poeta, la fel de mistică, Zorica Laţcu, călugărită cu numele Teodosia, victimă şi ea a regimului concentraţionar comunist.

6. În concluzie, ne putem întreba dacă nu cumva perioada comunistă este un fel de robie egipteană a evreilor, văzută în cheie alegorică. Altfel spus, „un fel de *tramă* teologică a atîtor vieţi pustiite"[47]. Pentru că, împotriva unor schimbări cutremurătoare a valorilor, teologia se dovedeşte mai puternică tocmai prin prisma încercărilor care nu au încetat s-o dărîme. Atît operele teologice cît şi cele literare ale cărturarilor teologi, chiar dacă nu în proporţii covîrşitoare, dovedesc această temeinicie. Pe de altă parte, uneori, există un criteriu axiologic între critica teologiei şi dezbaterea culturală şi acest lucru este necesar atît timp cît aceste lucruri se fac cu dreaptă măsură.

Bibliografie

Anania, Valeriu, *Memorii*, Polirom, Iaşi, 2008

Cifor, Lucia, *Principii de hermeneutică literară*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2006

Courtois, Stéphane *et al.*, *Le Livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, Robert Laffont, Paris, 1997

Eagleton, Terry, *Teoria literară. O introducere*, Iaşi, Polirom, 2008

Florenski, Pavel, *Dogmatică şi dogmatism. Studii şi eseuri teologice*, Traducere Elena Dulgheru, Editura Anastasia, Bucureşti, 1998

Florenski, Pavel, *Stîlpul şi Temelia Adevărului. Încercare de teodicee ortodoxă în douăsprezece scrisori*, Traducere Emil Iordache, Iulian Friptu şi Dimitrie Popescu, Polirom, Iaşi, 1999

Ianolide, Ioan, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, Editura Christiana, Bucureşti, 2006

[45] I.A. Richards, *Science and Poetry*, London, 1926, pp. 82-83, *apud* Terry Eagleton, *Teoria literară. O introducere*, Polirom, Iaşi, 2008, p. 63.

[46] Geta-Marcela Pîrvănescu, *Nichifor Crainic. Monografie*, Editura Emia, Deva, 2010, p. 185-186.

[47] Mihail Neamţu, *Bufniţa din dărîmături. Insomnii teologice în România postcomunistă*, *ed. cit.*, p. 32.

BDD-A145 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)

Kenneth, Klaus, *Călător pe pământ românesc. Convorbiri. File de jurnal*, Traducere Raluca Todorel, Editura Agnos, Sibiu, 2010
Lemeni, Adrian; Ionescu, Răzvan, *Teologie ortodoxă şi ştiinţă*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2007
Lovinescu, Monica, *Etica neuitării*, Humanitas, Bucureşti, 2008
Marino, Adrian, *Biografia ideii de literatură. Vol. 6: Problema definiției literaturii, criza definiției literaturii, antiliteratura (cu un epilog)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000
Marino, Adrian, *Viața unui om singur*, Polirom, Iaşi, 2010
Neamțu, Mihail, *Bufnița din dărîmături. Insomnii teologice în România postcomunistă*, Ediția a II-a, Polirom, Iași, 2008
Neamțu, Mihail, *Gramatica Ortodoxiei. Tradiția după modernitate*, Polirom, Iași, 2007
Nemoianu, Virgil, *Jocurile divinității. Gîndire, libertate şi religie la sfîrşit de mileniu*, Polirom, Iaşi, 2000
Pîrvănescu, Geta-Marcela, *Nichifor Crainic. Monografie*, Editura Emia, Deva, 2010
Păcurariu, Mircea, *Dicționarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996
Plămădeală, Antonie, *Trei ceasuri în iad*, Editura Junior Club, Bucureşti, 1993
Pomazanski, Mihail, *Teologia dogmatică ortodoxă*, Traducere Florin Caragiu, Editura Sophia, Bucureşti, Editura Cartea Ortodoxă, Alexandria, 2009
Popescu, Dumitru Gh., *Teologie şi cultură*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1993
Rădulescu, Mihai, *„Rugul Aprins". Duhovnicii ortodoxiei, sub lespezi, în gherlele comuniste*, Editura Ramida, Bucureşti, 1993
Rădulescu, Mihai, *Istoria literaturii române de detenție. Memorialistica reeducărilor*, vol. 1, Editura Ramida, Bucureşti, 1998
Scrima, André, *Experiența spirituală şi limbajele ei*, Traducere Anca Manolescu, Humanitas, Bucureşti, 2008
Scrima, André, *Timpul Rugului Aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, Humanitas, Bucureşti, 1996
Stăniloae, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, Ediția a doua, Vol. 1, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1996
Steinhardt, N., *Primejdia mărturisirii. Convorbiri cu Ioan Pintea*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993

BDD-A145 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:47:44 UTC)